

Katarzyna Grysińska-Jarmuła

Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft in Bromberg jako animator życia kulturalnego mniejszości niemieckiej w Bydgoszczy

słowa kluczowe: mniejszość niemiecka, życie kulturalne, Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft, Bydgoszcz

Prężnie rozwijająca się działalność kulturalna Niemców w Poznańskim w drugiej połowie XIX wieku stanowiła jedno z istotnych narzędzi polityki germanizacyjnej prowadzonej przez władze pruskie. Celem usprawnienia procesu na początku XX wieku rząd podjął starania mające doprowadzić do scalenia najważniejszych towarzystw i utworzenia jednego, będącego inicjatorem, koordynatorem i animatorem wszelkich poczynań niemieckich na płaszczyźnie kulturalno-naukowej w Prowincji Poznańskiej. Powołana instytucja stawała się głównym beneficjentem środków finansowych pochodzących od państwa. W rezultacie 1 stycznia 1901 r. z inicjatywy nadprezydenta Rudolfa von Bittera powstało Niemieckie Towarzystwo Sztuki i Wiedzy w Poznaniu (niem. Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft in Posen)¹. Jego podstawowym celem było wspieranie rozwoju sztuki i nauki w Prowincji Poznańskiej². Wkrótce utworzono oddziały w dziesięciu miejscowościach³, a z dniem 29 października 1902 r. w wyniku połączenia najważniejszych towarzystw bydgoskich⁴ powołano Deutsche

¹ W skład Niemieckiego Towarzystwa Sztuki i Wiedzy w Poznaniu wchodziły tamtejsze Towarzystwo Historyczne, Towarzystwo Przyrodnicze, Towarzystwo Sztuki, Związek Śpiewaczy, Towarzystwo Techniczne oraz Związek Fotograficzny, por. *Statut Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft in Posen*, Poznań 1901, § 1, s. 3.

² *Statut Deutsche Gesellschaft...*, § 2, s. 3.

³ H. Rasmus, *Niemieckie Towarzystwo Sztuki i Nauki w Bydgoszczy*, [w:] *Bydgoszcz. 650 lat praw miejskich*, red. M. Grzegorz, Z. Biegański, Bydgoszcz 1996, s. 109.

⁴ W Bydgoszczy funkcjonowały w tym czasie: Towarzystwo Historyczne (założone w 1880, od 1888 r. funkcjonujące jako Towarzystwo Historyczne dla Okręgu Nadnoteckiego), Towa-

Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft in Bromberg⁵. Miało ono stanowić oddział towarzystwa poznańskiego, ostatecznie jednak mimo licznych nacisków ze strony władz prowincjonalnych instytucji bydgoskiej udało się zachować znaczną niezależność od Poznania, co podkreślano m.in. w nazwie⁶. Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft in Bromberg (dalej DGB) stało się koordynatorem większości inicjatyw kulturalnych i naukowych organizowanych w mieście. Nawet jeśli nie skupiało bezpośrednio wszystkich instytucji, to prowadziło z nimi zakrojoną na szeroką skalę współpracę.

Formalnie DGB dzieliło się na 7 wydziałów/oddziałów: historyczny, literatury (od 1903 r.), sztuki, nauk prawnych i administracyjnych (od 1906 r.), nauk przyrodniczych, techniki i wydział muzyczny funkcjonujący w dwóch pododdziałach (Liedertafel i Singakademie)⁷. Bezpośrednio przed wybuchem I wojny światowej DGB zrzeszało niemal 800 członków. Połowę stanowili urzędnicy z wyższym wykształceniem, nauczyciele, pracownicy administracji państwowej, sądownictwa, kolei, oficerowie miejscowego garnizonu⁸. Składki członkowskie i subwencje, które towarzystwo otrzymywało z Berlina, pozwalały na prowadzenie działalności kulturalnej na wysokim poziomie artystycznym. Organizowano koncerty i wykłady, na które zapraszano muzyków i prelegentów z całych Niemiec, wieczorki poetyckie, muzyczne. Zakładano biblioteki, gromadzono zbiory muzealne i źródła dokumentujące historię regionu. Poszczególne oddziały wydawały własne publikacje. Podsumowaniem efektów kilkuletniej pracy i dokonań na dziedzinie kultury DGB jest konkluzja zawarta w jubileuszowej monografii towarzystwa. Napisano wówczas: „w Bydgoszczy zaczęło się życie, kiedy to mieszkańcy mogli być dumni z miasta. Biblioteka, teatr, muzeum, sale koncertowe, sale wykładowe, miejsca pracy. Wszystko to daje odczuć nowego ducha”⁹.

Bezpośrednio po rozpoczęciu działań wojennych w sierpniu 1914 r. działalność DGB uległa zawieszeniu. Po kilku miesiącach podjęto jednak niektóre formy aktywności. Stosownie do sytuacji politycznej były to przede wszystkim spotkania patriotyczne i poświęcone omawianiu sytuacji na froncie¹⁰. Z czasem,

---

rzystwo Techniczne (1857), Towarzystwo Sztuki (1878), Towarzystwo Przyrodnicze (1885).

⁵ *Aus Bromberg Vergangenheit. Ein Heimatbuch für den Stadt- und Landkreis*, hrsg. G. Meinhardt, s. 401-402.

⁶ Statut *Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft in Bromberg*, Bromberg 1902, § 1, s. 3.

⁷ Statut *Deutsche Gessellschaft für Kunst und Wissenschaft in Bromberg*, Bromberg 1906; § 3, s. 4; *25 Jahre Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft in Bromberg*, Bromberg 1927, s. 6-7, H. Rasmus, dz. cyt., s. 109.

⁸ H. Rasmus, dz. cyt., s. 109-110.

⁹ *25 Jahre Deutsche Gesellschaft...*, dz. cyt., s. 8.

¹⁰ H. Rasmus, dz. cyt., s. 110.

jednak w ograniczonym zakresie z uwagi na warunki wojenne, zaczęto powracać do tradycyjnej działalności kulturalnej.

Po zawieszeniu działań wojennych, już na początku 1919 r. reaktywowano wiele bydgoskich instytucji i stowarzyszeń niemieckich. Z miesiąca na miesiąc ich praca stawała się jednak coraz trudniejsza, głównie ze względu na kurczącą się społeczność niemiecką w mieście, a tym samym spadającą drastycznie liczbę członków towarzystw. W przypadku DGB straty były alarmujące, bowiem miasto opuszczały te grupy społeczne, spośród których rekrutowało się najwięcej członków. Mimo niezbyt korzystnej sytuacji politycznej i systematycznie malejącej liczby członków, DGB prowadziło działalność przez cały okres międzywojenny w przeciwieństwie do wielu instytucji, którym udało się wznowić prace, ale po kilku latach ich aktywność zamierała wobec zbyt małej liczby członków lub nawet ich braku. Część towarzystw uległa polonizacji¹¹.

Polonizacja miasta zapoczątkowana 1920 r. stanowiła dla bydgoskich Niemców poważne zagrożenie ich bytu narodowego, chociaż mniejszość niemiecka, podobnie jak pozostałe mniejszości (narodowe, etniczne, religijne, językowe), objęta została międzynarodową ochroną prawną, którą gwarantował jej mały traktat wersalski podpisany 28 czerwca 1919 r.¹² Poszanowanie praw narodowościowych potwierdzone zostało w Konstytucji RP uchwalanej 17 marca 1921 r.¹³ Niemniej status i pozycja, zwłaszcza polityczna, Niemców uległy drastycznej zmianie. Nie tylko nie byli społecznością decyzyjną, ale nie byli też największą grupą narodowościową w mieście. O ile w 1919 r. w liczącej 65 tys. mieszkańców Bydgoszczy Polacy stanowili niespełna 20%¹⁴, to według spisu powszechnego przeprowadzonego w 1921 r. odsetek ludności niemieckiej w mieście wynosił już tylko 28%¹⁵. Po wyjazdach z lat 1921-1923 ich liczba spadła do około 10% ogółu mieszkańców. Od połowy lat dwudziestych XX wieku liczba Niemców ustabilizowała się na poziomie ok. 8% populacji mieszkańców Bydgoszczy¹⁶, tym

¹¹ M. Romaniuk, *Mniejszość niemiecka w Bydgoszczy*, [w:] *Historia Bydgoszczy 1920-1939*, red. M. Biskup, Bydgoszcz 1999, s. 481.

¹² *Traktat między Głównymi mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi a Polską z 28 czerwca 1919 r.*, *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 1920, nr 110, poz. 728, S. Sierpowski, *Źródła do historii powszechnej okresu międzywojennego, t. 1 (1917-1926)*, Poznań 1989, dok. 30, s. 126.

¹³ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 17 marca 1921*, [w:] *Polska w latach 1918-1939. Wybór tekstów źródłowych*, red. W. Wrzesiński, Warszawa 1986, s. 121.

¹⁴ J. Kutta, *Spoleczeństwo miasta Bydgoszczy w latach 1920-1939*, „Kronika Bydgoska” 1990, t. 13, s. 7. Odsetek ten mógł być wyższy, nie można bowiem wykluczyć, że w oficjalnych statystykach niemieckich do Niemców zaliczano Polaków, którzy z różnych powodów, m.in. niskiej świadomości narodowej, wyznania, określali swoją narodowość jako niemiecką.

¹⁵ *Statystyka Polski*, seria C, z. 76, Warszawa 1938, tab. 12, s. 41.

¹⁶ Największy odpływ ludności niemieckiej z miasta przypada na lata 1919-1921, a jego

samym miasto znalazło się w gronie najbardziej narodowościowo polskich miast w okresie międzywojennym.

Migracje przyspieszały proces polonizacji, ale miały również skutki negatywne i odbiły się niekorzystnie na życiu kulturalnym całej społeczności bydgoskiej. Problem tkwił nie tylko w liczbie wyjeżdżających Niemców, ale i w tym, kto wyjeżdżał. Miasto opuszczała inteligencja, urzędnicy, przedstawiciele warstw wykształconych, a więc ludzie aktywni kulturalnie i tworzący określone wzorce dla pozostałej części społeczeństwa. Na ich miejsce przybywali głównie wykwalifikowani robotnicy, osoby pracujące w handlu, rzemiośle. Napływowi mieszkańcy nie znali tutejszych realiów, zwyczajów i szukali swojego miejsca w mieście, stopniowo aklimatyzując się¹⁷. Nowy skład społeczny mieszkańców Bydgoszczy działał poniekąd na korzyść Niemców. Ich siła wcale nie tkwiła w liczebności, a w fakcie, iż pozostała w mieście grupa Niemców była z reguły dobrze sytuowana materialnie, ponadto charakteryzował ją wysoki poziom cywilizacyjny, posiadanie prestiżu społecznego, prężność organizacyjna, pielęgnowanie ideałów narodowych czy wreszcie ścisły związek z ośrodkami w państwie niemieckim¹⁸. Tymczasem miasto, zwłaszcza na początku lat dwudziestych XX wieku, dość dotkliwie odczuwało braki w zakresie inteligencji polskiej, która mogłaby skutecznie rywalizować z inteligencją niemiecką. Świadomość nie najlepszych warunków do rozwoju polskiego życia kulturalnego mieli przedstawiciele miejscowych elit i działacze społeczni. Adam Grzymała-Siedlecki nazwał ówczesną Bydgoszcz „kresową placówką umysłową”¹⁹.

Tymczasem społeczność niemiecka posiadała solidne podstawy do kontynuowania działalności kulturalnej na wysokim poziomie. W okresie międzywojennym Niemcy uczynili z Bydgoszczy jeden z głównych ośrodków życia kulturalnego i politycznego. W mieście siedzibę miały centrale licznych organizacji

---

kulminacja to rok 1920, M. Romaniuk, *Niemcy bydgoscy wobec powrotu miasta do Polski w 1920 r.*, „Kronika Bydgoska” 1990, t. 10, s. 109; J. Kutta, *Spoleczeństwo miasta...*, dz. cyt., s. 7.

¹⁷ G. Kaczmarek, *Życie naukowe i umysłowe Bydgoszczy w okresie międzywojennym*, [w:] *Historia Bydgoszczy 1920-1939...*, dz. cyt., s. 702.

¹⁸ M. Romaniuk, *Niemcy w Bydgoszczy w okresie międzywojennym. Uwagi ogólne*, [w:] *Bydgoszcz. 650 lat praw miejskich*, red. M. Grzegorz, Z. Biegański, Bydgoszcz 1996, s. 206-209; B. Gogol-Drożniakiewicz, *Mniejszość niemiecka i jej wpływ na życie muzyczne Bydgoszczy w latach 1920-1939*, [w:] *Zeszyty Naukowe Akademii Muzycznej im. Feliksa Nowowiejskiego w Bydgoszczy*, seria: *Z badań nad muzyką i życiem muzycznym Pomorza i Kujaw*, nr 11, Bydgoszcz 1998, s. 22; J. Kutta, *Spoleczeństwo miasta...*, dz. cyt., s. 9.

¹⁹ J. Malinowski, *Opinie Grzymały o Bydgoszczy i Bydgoszczanach* [!], „Kronika Bydgoska” 1987, t. 7, s. 59.

i stowarzyszeń ze Zjednoczeniem Niemieckim w Sejmie i Senacie (Deutsche Vereinigung im Sejm und Senat) na czele²⁰.

Po zakończeniu I wojny światowej w pierwszej kolejności odżył niemiecki ruch kulturalny, a zwłaszcza muzyczny, mający bogate tradycje pochodzące z okresu zaborów²¹. Nie bez znaczenia był fakt, iż mógł on skutecznie działać na uboczu kwestii politycznych. DGB nie było jedyną instytucją w mieście dbającą o rozwój kulturalny i gusta muzyczne bydgoskich miłośników muzyki. Prężną działalność prowadziła scena niemiecka, tzw. Deutsche Bühne, Towarzystwo Bacha oraz Bydgoskie Konserwatorium Muzyczne (Bromberger Konserwatorium für Musik) czy chór Liedertafel²². Poszczególne instytucje, zachowując odrębność organizacyjną, współpracowały ze sobą, a większość z nich miała kilkunastoletnie, bogate doświadczenie w zakresie animowania życia kulturalno-naukowego²³. Ważne miejsce nadal zajmował amatorski ruch muzyczny²⁴. W Bydgoszczy

²⁰ Zjednoczenie Niemieckie w Sejmie i Senacie dla Poznańskiego, Okręgu Noteci i Pomorza (Deutsche Vereinigung im Sejm und Senat für Posen, Netzegau und Pommerellen) założone zostało w 1923 r. w Bydgoszczy, po tym jak władze zakazały działalności powołanego w maju 1918 r. Związku Niemczyzny dla Ochrony Praw Mniejszości w Polsce (Deutschtumsbund zur Wahrung der Minderheitenrechte). Związek kierował wszystkimi dziedzinami życia mniejszości niemieckiej. Podlegały mu szkolnictwo, oświata pozaszkolna, prasa, stowarzyszenia kulturalne, zawodowe, sportowe, charytatywne, D. Matelski, *Mniejszość niemiecka w Wielkopolsce w latach 1919-1939*, Poznań 1997, s. 88-90.

²¹ Przed I wojną światową w Bydgoszczy bardzo prężnie rozwijał się niemiecki amatorski ruch muzyczny. W jego ramach aktywnie działało 10 cieszących się dużą popularnością i renomą chórów i stowarzyszeń muzycznych. Do najważniejszych należałoby zaliczyć m.in. Liedertafel, Kornblume, Gutenberg, Gesangverein. Na początku XX wieku pieczę nad nimi przejęło Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft in Bromberg. Ponadto w mieście swoją siedzibę miał Związek Śpiewaczy Poznań-Pomorze (Gesangverein Posen-Pomerellen), szerzej: B. Janiszewska-Mincer, *Chóry niemieckie w Bydgoszczy w II połowie XIX wieku*, [w:] *Twórcy i animatorzy muzyki na Pomorzu i Kujawach*, seria: Z badań nad muzyką i życiem muzycznym Pomorza i Kujaw, t. 6, red. V. Przech, Bydgoszcz 2002, s. 31-38; R. Kuczma, *Chóry niemieckie*, [w:] *Bydgoski leksykon muzyczny*, Bydgoszcz 2004, s. 392.

²² Liedertafel był najstarszym męskim chórem niemieckim w Bydgoszczy, został założony w 1842 r. Od roku 1902 funkcjonował w strukturach wydziału muzycznego Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft in Bromberg, którego był jednym z głównych filarów. W lipcu 1921 r. chór usamodzielniał się i w dobie II RP funkcjonował jako odrębna instytucja mająca znaczny wkład w rozwój muzyczny Bydgoszczy. Obydwie instytucje współpracowały ze sobą, ale zachowały niezależność organizacyjną i decyzyjną, B. Janiszewska-Mincer, dz. cyt., s. 33, 37; APB, sygn. 467/175 (zmiany w Statucie, wyciąg, Bydgoszcz, 30 kwiecień 1925).

²³ Szerzej na temat aktywności muzycznej tychże instytucji: B. Gogol-Droźniakiewicz, *Życie muzyczne w Bydgoszczy w latach 1920-1939*, Bydgoszcz 2005, s. 133-152, 173-196; tenże, *Mniejszość niemiecka i jej wpływ...*, dz. cyt., s. 21-29.

²⁴ Działalność kontynuowały przedwojenne chóry: Männer Gesangverein, Kornblume, wspomniani Liedertafel, Germania; Gutenberg.

kilkakrotnie odbywały się coroczne święta niemieckich kół śpiewaczych z Wielkopolski i Pomorza²⁵. Istotną rolę w popularyzacji nauki, a zwłaszcza studiów, łącznie z udzielaniem wsparcia finansowego młodzieży niemieckiej na ten cel pełniło założone w 1924 r. Kantverein zur Förderung der akademischen Berufsausbildung²⁶.

Formalnie w 1919 r. reaktywowano wszystkie 7 oddziałów DGB. Już w październiku 1919 r. zaproponowano społeczności niemieckiej prezentację filmową nt. *Kinematografu w służbie nauki, techniki i przemysłu* poprzedzoną wykładem tematycznym prof. H. Wempego z Oldenburga. Miesiąc później członków DGB zaproszono na prelekcję dra A. Deissmanna z Berlina poświęconą kwestii chrześcijaństwa jako religii narodowej i religii narodów²⁷. Do tego należy doliczyć 18 inicjatyw pochodzących z poszczególnych wydziałów. Wydział przyrodniczy zaprosił na 5 wykładów, wydział sztuki na 2, zaś wydział literatury na 6. Miłośnicy historii gościli tajnego radcę dra F. Meineckiego, prof. Uniwersytetu Berlińskiego, który wygłosił referat poświęcony stosunkowi Wilhelma Humboldta do państwa niemieckiego. Singakademie zorganizowała koncert oraz trzy wieczory muzyczne z udziałem artystów z Berlina, Bydgoszczy i Królewca²⁸.

Sezon 1920/21 był pierwszym, podczas którego przyszło współpracować Niemcom z tworzącą się polską administracją miasta, i jednocześnie ostatnim, który przygotowano wg starych zasad, tj. przed reorganizacją struktur DGB. 3 spośród 17 imprez były inicjatywami ogólnymi zarządu towarzystwa, w tym dwa wykłady i wieczór muzyki kameralnej z udziałem muzyków opery berlińskiej. Z kolei wydziały sztuki i przyrodniczy przygotowały po 2 wykłady, historyczny – 1, a 7 spotkań zorganizowano z inicjatywy wydziału literatury. Singakademie przygotowała koncert pod kierunkiem dyrektora Konserwatorium Bydgoskiego (Bromberger Konservatorium für Musik) Wilehlma von Winterfelda oraz wieczór muzyczny poświęcony twórczości Ludwika van Beethovena z udziałem muzyków z Poznania²⁹.

W obliczu drastycznie malejącej liczby członków towarzystwa utrzymanie dotychczasowej struktury, a przede wszystkim form organizacyjnych, było mało realne. W kwietniu 1920 r. do DGB należało 1497 członków, w tym 13 członków

²⁵ M. Romaniuk, *Mniejszość niemiecka w Bydgoszczy (1920-1939)*, [w:] *Historia Bydgoszczy 1920-1939...*, dz. cyt., s. 495.

²⁶ Tamże, s. 494; APB, Akta Miasta Bydgoszczy. Towarzystwo Kanta, sygn. 3642/2-8.

²⁷ *25 Jahre Deutsche Gesellschaft...*, dz. cyt., s. 21.

²⁸ Tamże, s. 21-23.

²⁹ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (dalej: APB), Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft in Bromberg, sygn. 476/160. (sprawozdanie 1920/1921); *25 Jahre Deutsche Gesellschaft...*, dz. cyt., s. 23-25.

honorowych i 758 członków nadzwyczajnych³⁰. Rok później, w kwietniu 1921 r., liczba ta zmalała o ponad połowę. Towarzystwo skupiało 697 członków, w tym 14 honorowych, 226 nadzwyczajnych i 457 zwyczajnych³¹. Tendencja spadkowa, będąca konsekwencją masowej migracji Niemców do Republiki Weimarskiej, utrzymywała się w kolejnych latach. Według sprawozdań w 1923 r. było to zaledwie 300 członków, w 1925 r. – 221, zaś w 1927 r. już tylko 146³². W sierpniu 1925 r. na walnym zebraniu stwierdzono, że w ciągu ostatnich miesięcy grono aktywnych członków zmniejszyło się o kilkanaście osób³³. Z drugiej jednak strony, kiedy w 1927 r. DGB obchodziło jubileusz 25-lecia istnienia, w jego strukturach nadal pozostawało 23 członków, tzw. założycieli (m.in. Sanitatsrat Dietz, Hermann Dittmann, Friedland, Ernst Leistikow, dr Meyer czy Friedrich Ohlhoff)³⁴. W latach trzydziestych XX wieku powodem malejącej liczby członków towarzystwa były już nie tyle wyjazdy do Niemiec, co przyczyny naturalne, a konkretnie śmierć wielu dotychczasowych wieloletnich działaczy. W konsekwencji 1934 r. do DGB należało mniej niż 100 osób³⁵.

Od sezonu 1921/1922 organizatorem wydarzeń kulturalnych była centrala DGB, a nie poszczególne oddziały towarzystwa. Te jedynie sporadycznie organizowały dodatkowe, często zamknięte wykłady specjalistyczne dla swoich członków³⁶. Kalendarz imprez był skromniejszy niż wcześniej, niemniej nie było przerw i towarzystwo aktywnie działało do 1939 r., dążąc przez cały okres do zachowania wszystkich form swojej dotychczasowej działalności. Starannie planowano każdy trwający 8 miesięcy sezon (od października do przełomu kwietnia/maja). Z reguły w sezonie odbywało od 15 do 20 różnego rodzaju wydarzeń kulturalnych. Począwszy od sezonu 1931/1932, ich liczba spadła do zaledwie 9, w następnym sezonie było jeszcze skromniej, bowiem udało się zorganizować zaledwie 5 wydarzeń³⁷. W kolejnych latach liczba eventów organizowanych przez

³⁰ APB, sygn. 476/160 (imienny spis członków); *25 Jahre Deutsche Gesellschaft...*, dz. cyt., s. 21.

³¹ *25 Jahre Deutsche Gesellschaft...*, dz. cyt., s. 23; B. Gogol-Drożniakiewicz, *Mniejszość niemiecka i jej wpływ...*, dz. cyt., s. 23.

³² *25 Jahre Deutsche Gesellschaft...*, dz. cyt., s. 27, 30, 33; APB, sygn. 476/162, 164/166 (odpowiednio sprawozdania z lat 1922/23, 1924/25, 1926/27).

³³ APB, sygn. 476/164 (protokół zebrania zarządu DGB z dnia 26 sierpnia 1925 r.).

³⁴ APB, sygn. 476/166 (spis członków założycieli, będących nadal w strukturach DGB).

³⁵ APB, sygn. 476/ 160-177 (sprawozdania); M. Romaniuk, *Mniejszość niemiecka...*, dz. cyt., s. 494.

³⁶ H. Rasmus, dz. cyt., s. 113; *25 Jahre Deutsche Gesellschaft...*, dz. cyt., s. 23-34.

³⁷ Mniejsza liczba wydarzeń ma związek nie tyle z mniejszą aktywnością towarzystwa, co napiętymi relacjami polsko-niemieckimi, które przekładały się nieudzielaniem przez polskie władze zgody na wjazd do Polski niektórym muzykom niemieckim bądź niewyrażeniem zgody na ich występy. Przypadki takie zostały omówione w dalszej części tekstu.

DGB nie przekraczała 10, co średnio dawało jednak jedną imprezę miesięcznie³⁸. Odpowiednio wcześniej przygotowywano program na cały sezon. Dużą wagę przykładano do spraw związanych z rozpropagowaniem informacji na temat poszczególnych imprez. Poza pismami kierowanymi do członków, plakatami w lokalnej prasie pojawiały się ogłoszenia czy krótkie artykuły zapowiadające wydarzenie, przedstawiające artystę lub artystów etc. Stosowne wzmianki prasowe w postaci relacji lub recenzji pojawiały się po danym wydarzeniu. Statystykę wydarzeń kulturalnych przygotowywanych przez Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft in Bromberg w latach 1920-1938 ilustruje tabela.

Tabela: Statystyka wydarzeń kulturalnych przygotowywanych przez Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft in Bromberg (1920-1938)

Sezon	Liczba członków DG	Liczba przedstawień (Veranstaltungen)	Rodzaj organizowanych imprez w danym sezonie
1919/1920	758 (członków zwyczajnych)	20	<ul style="list-style-type: none"> • 1 koncert • 3 wieczory muzyczne • 16 wykładów (wykłady organizowały poszczególne wydziały)
1920/1921	226	17	<ul style="list-style-type: none"> • 3 koncerty • 14 wykładów
1921/1922	312	20	<ul style="list-style-type: none"> • 7 koncertów • 10 wykładów • 1 wieczór autorski • 1 wieczór taneczny • 1 wieczór towarzyski
1922/1923	300 (wg spisu imiennego z 24 marca 1922 – 310 członków)	16	<ul style="list-style-type: none"> • 5 koncertów • 8 wykładów • 1 wieczór autorski • 1 wieczór taneczny • 1 wieczór towarzyski
1923/1924	224	15	<ul style="list-style-type: none"> • 4 koncerty • 9 wykładów • 1 wieczór poetycki • 1 przedstawienie

³⁸ APB, sygn. 476/160-177 (sprawozdania roczne z działalności DGB).

1924/1925	221	17 wydarzeń, w tym kilka cyklicznych (w sumie 32 spotkania)	<ul style="list-style-type: none"> • 6 koncertów • 20 wykładów (w tym 3 cykle po 4, 6, 8 wykładów) • 2 wieczorki autorskie • wieczór pieśni ludowej • wieczór taneczny • wieczór towarzyski • wykład z elementami muzycznymi
1925/1926	174	19 imprez, w tym 2 cykle wykładów (po 3 i 4 wykłady)	<ul style="list-style-type: none"> • 7 koncertów • 12 wykładów • 2 wykłady z pokazami filmów • wieczór recytatorski • wieczór taneczny • wieczór towarzyski
1826/1927	164	12	<ul style="list-style-type: none"> • 4 koncerty • 4 wykłady naukowe • 1 symfonia filmowa • wieczór taneczny • wieczór towarzyski • wieczór recytatorski
1927/1928	157 (wg sprawozdania), lista imienna podaje 162 nazwiska (plus 10 członków spoza Bydgoszczy, np. z Chrząstowa, Gądecza, Sienna, Pyszczyzna, Nakła)		<ul style="list-style-type: none"> • 6 koncertów • 1 wieczór z operą wędrowną • 6 wykładów • 1 wieczór kameralny • 1 wieczór teatralny • 1 wieczór taneczny • 1 wieczór filmowy
1928/1929	156	13	<ul style="list-style-type: none"> • 6 koncertów • 1 wieczór z operą kameralną • 4 wykłady naukowe • 2 wieczory towarzyskie
1929/1930	158/153	19	<ul style="list-style-type: none"> • 9 koncertów • 6 wykładów • 4 spotkania i zabawy dla dzieci
1930/1931	134	18	<ul style="list-style-type: none"> • 8 koncertów • 2 występy gościnne opery kameralnej • 4 wykłady • 2 wieczory towarzyskie • 2 wieczory dla dzieci

1931/1932	123	9	<ul style="list-style-type: none"> • 3 koncerty • 4 wykłady • 2 wieczorki towarzyskie
1932/1933	102 (104 wg spisu imiennego z 19.12.1933)	5	<ul style="list-style-type: none"> • 3 koncerty • 2 wykłady
1933/1934	94	7	<ul style="list-style-type: none"> • 2 koncerty • 5 wykładów • (4 wieczory wykładowe zorganizowała Grupa Historyczna)³⁹
1934/1935	87	11	<ul style="list-style-type: none"> • 3 koncerty • 5 wykładów • 2 wieczorki recytatorskie • 1 wieczór sztuki
1935/1936	80	8	<ul style="list-style-type: none"> • 4 koncerty • 4 wykłady
1936/1937	97	6	<ul style="list-style-type: none"> • 3 koncerty • 2 wykłady • 1 wieczór pożegnalny
1937/1938	56 ⁴⁰	6	<ul style="list-style-type: none"> • 3 koncerty • 2 wykłady • 1 wystawa

Źródło: Opracowanie własne na podstawie sprawozdań rocznych *Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft in Bromberg (1920-1939)*, APB, sygn. 476/160-177.

Siedziba DGB znajdowała się w Kasynie Cywilnym przy ul. Gdańskiej 20⁴¹, tam odbywała się większość organizowanych wydarzeń kulturalnych. Niektóre koncerty z uwagi na warunki akustyczne i wielkość sali miały miejsce w Elysium (budynek *Deutsche Bühne*), auli Szkoły Realnej lub w ewangelickim kościele farnym. W okresie letnim korzystano z lokalu Kleinerta przy IV śluźce.

Największą, aczkolwiek nie jedyną, grupę wydarzeń kulturalnych aranżowanych przez DGB stanowiły te o charakterze muzycznym, zwłaszcza koncerty. One to obok wykładów, o których będzie mowa w dalszej części tekstu, przyciągały najliczniejszą grupę widzów zarówno z grona członków, jak i osób niezwiązanych bezpośrednio z towarzystwem czy nawet środowiskiem niemieckim. Koncerty nie były jedyną formą muzycznego aktywizowania społeczności bydgoskiej, do

³⁹ Od tegoż roku Grupa Historyczna systematycznie organizowała kilka spotkań w ciągu sezonu.

⁴⁰ Liczba członków, którzy opłacili składkę.

⁴¹ M. Romaniuk, *Mniejszość niemiecka w Bydgoszczy (1920-1939)*, [w:] *Historia Bydgoszczy...*, dz. cyt., s. 494.

innych należały wycieczki z muzycznym akcentem, wieczorki muzyczne, taneczne oraz wykłady z zakresu historii muzyki.

Mocnym akcentem muzycznym DGB rozpoczęło sezon 1920/1921, w którym przypadła 150 rocznica urodzin wielkiego niemieckiego kompozytora Ludwika van Beethovena. W grudniu 1920 r. przygotowano wykład dra P. Biedermanna na temat twórczości kompozytora, zaś w styczniu 1921 r. w ramach obchodów odbył się koncert kwartetu smyczkowego z Poznania⁴². Twórczość Beethovena obok twórczości J.S. Bacha, W.A. Mozarta czy R. Wagnera stanowiła stały element repertuaru odbywających się wówczas w Bydgoszczy koncertów. Inicjowano wieczorki poświęcone ich twórczości oraz wykłady. Spotkania przybierające różną formę i charakter znajdowały się w programie niemal każdego sezonu⁴³.

Wspomniany poznański kwartet smyczkowy (Greulich-Quartettvereinigung) gościł w mieście nad Brdą 12 razy, tylko w 1921 r. muzycy koncertowali aż dwukrotnie, w styczniu i w październiku⁴⁴. Począwszy od połowy lat dwudziestych XX wieku, do grona artystów występujących przed bydgoską publicznością dołączył Poznaniak Trio⁴⁵, który zagrał w sumie 10 koncertów. We wrześniu 1924 r. nawiązano współpracę z drezdeńskim kwartetem smyczkowym, który gościł w mieście jedenastokrotnie⁴⁶. Z kolei od lutego 1928 r. w Bydgoszczy występowała 60-osobowa Orkiestra Symfoniczna z Berlina⁴⁷. Wielu muzyków wchodzących w skład tej orkiestry koncertowało w Bydgoszczy już wcześniej jako Orkiestra Blüthnera⁴⁸. Ich występy odbywające się w ewangelickim kościele farnym gromadziły po kilkuset widzów. Na pierwszy koncert, który odbył się we wrześniu 1922 r., sprzedano 750 biletów.⁴⁹

Od połowy lat dwudziestych XX wieku w Elysium odbywały się gościnne występy opery wędrowno-kameralnej związku Gemeinnutzige Vereinigung zur Pflege deutscher Kunst⁵⁰. I tak przykładowo w 1927 r. wystawiono grę liryczną *Uwięziony ptaszek*, a następnie wodewil *Zakochany mistrz śpiewu*⁵¹, a już w kolejnym

⁴² APB, sygn. 476/160, k. 165, 169 (sprawozdanie 1920/1921).

⁴³ APB, sygn. 476/160-177 (sprawozdania 1920/1921-1937/1938).

⁴⁴ APB, sygn. 476/161 (sprawozdanie 1921/1922). Kolejne koncerty odbyły się m.in. we wrześniu 1924 r. w styczniu 1926 r.

⁴⁵ APB, sygn. 476/164-177 (sprawozdania 1924-1938).

⁴⁶ APB, sygn. 476/164-177 (sprawozdania, afisze). Koncerty kwartetu cieszyły nie niesłabnącą popularnością. Na ostatnim bydgoskim koncercie, który odbył się w listopadzie 1937 r. sprzedano 210 biletów.

⁴⁷ APB, sygn. 476/167 (afisz).

⁴⁸ Pierwszy ich występ odbył się 19 września 1922 r. w bydgoskim ewangelickim kościele farnym, APB, sygn. 476/162 (plakat koncertu).

⁴⁹ APB, sygn. 476/162 (sprawozdanie za sezon 1922/1923).

⁵⁰ APB, sygn. 476/167, 168 (afisze).

⁵¹ APB, sygn. 476/167 (Afisz dwujęzyczny, program)

roku zaprezentowano inny wodewil *Urowadzenie z Seraju* z muzyką Mozarta⁵². Spośród innych inicjatyw należałoby odnotować występ Wiener-Lehrer a capella chors. Ten 60-osobowy chór o międzynarodowej sławie gościł w Bydgoszczy 3 września 1930 r. w ramach wielkiego tournée po Europie (Niemcy-Gdańsk-Polska)⁵³. Niezwykły koncert odbył się nieco ponad miesiąc później, 12 listopada 1930 r. Zespół o nazwie Harlan-Lucas-Duis Trio przygotował pieśni pochodzące z XV-XVII wieku. Dodatkową, a dla wielu główną atrakcją, był fakt, iż grano na instrumentach pochodzących z tamtych czasów⁵⁴. Z kolei muzykę pochodzącą z XVII i XVIII wieku prezentował kilkakrotnie koncertujący w mieście nad Brdą berliński tercet Gebel-Trio⁵⁵. W marcu 1938 r. zorganizowano koncert wybitnej pianistki Edith Picht-Axenfeld⁵⁶, która rok wcześniej zdobyła VI nagrodę w III Konkursie Chopinowskim w Warszawie. W Bydgoszczy zagrała utwory Beethovena, Schumanna, Chopina⁵⁷. Wśród artystów goszczących w mieście nad Brdą na zaproszenie DGB znaleźli się także m.in. Berliner Lehrer-Gesang-Vereins⁵⁸ Berliner Trio-Vereinigung⁵⁹; Magdeburger Domchor (Magdeburški Chór Katedralny)⁶⁰, światowej sławy transylwańska śpiewaczka solowa Lula Mysz-Gmeiner⁶¹ czy zespół muzyki kameralnej kapeli opery berlińskiej⁶². W marcu 1931 r. zespół Berlińskiej Opery Kameralnej wystawił „Cyrulika Sewilskiego” G. Rossiniego. Spektakl odbył się w Elysium, obejrzało go ponad 500 osób, a to znaczy, że w danym sezonie tylko koncert wspomnianego chóru z Wiednia zgromadził większą widownię⁶³.

⁵² APB, sygn. 476.168 (dwujęzyczny afisz spektaklu, program), „Deutsche Rundschau” 1928, nr 288 (18.11.1928).

⁵³ APB, sygn. 476/170 (informacja zarządu DGB do członku zapowiadająca koncert, Bydgoszcz, czerwiec 1930, afisze, program koncertu, wycinki prasowe).

⁵⁴ APB, sygn. 476/170 (afisze, plakaty, „Deutsche Rundschau” 1930, nr 265 (16.11.1930).

⁵⁵ APB, sygn. 476/177 (sprawozdanie 1937/1938, afisze).

⁵⁶ Artystka gościła w Polsce na zaproszenie ambasady niemieckiej, ale nagrywała również koncert dla Polskiego Radia.

⁵⁷ APB, sygn. 476/177 (program, afisz, wycinki prasowe, m.in. „Deutsche Rundschau” 1938, nr 74 (31.03.1938), zapowiedzi koncertu ukazały się także w prasie polskiej: „Dziennik Bydgoski” 1988, nr 71 (27.03.1938); Pismo DGB do Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu, Bydgoszcz (24.03.1938).

⁵⁸ APB, sygn. 476/167 (afisz koncertu).

⁵⁹ APB, sygn. 476/161, 162 (afisze, zespół gościł m.in. 22 marca 1922 r. i 5 kwietnia 1923).

⁶⁰ Chór gościł w Bydgoszczy w październiku 1928 r., APB, sygn. 476.168 (program koncertu); „Deutsche Rundschau” (7.10.1928).

⁶¹ Solistka występowała w Bydgoszczy przynajmniej dwukrotnie: w marcu 1928 r., APB, sygn. 476/167 (afisz, program koncertu) oraz w październiku 1929 r., APB, sygn. 476/169 (program koncertu), „Deutsche Rundschau” 1929, nr 245 (24.10.1929).

⁶² APB, sygn. 476/165 (afisze).

⁶³ APB, sygn. 476/170 (sprawozdanie 1930/1931, program, anonse prasowe), „Deutsche Rund-

Koncerty organizowane przez DGB cieszyły się niesłabnącą popularnością. Mimo iż czasami częstotliwość bywała duża (mówimy o koncertach organizowanych nie tylko przez DGB), na frekwencję nie narzekano. Decydowała mobilizacja społeczności niemieckiej, ale przede wszystkim wysoki poziom organizacyjny i artystyczny imprez, o czym świadczą bardzo pochlebne recenzje pojawiające się nie tylko w prasie niemieckiej, ale i polskiej.

Po koncercie drezdeńskiego kwartetu smyczkowego, który odbył się w październiku 1936 r., pisano: „Drugi to już w bieżącym sezonie reprezentacyjny zespół muzyczny z Niemiec mieliśmy sposobność słyszeć w Bydgoszczy i po raz drugi wychodziliśmy z koncertu pod wrażeniem wielkiej sztuki, pokonani elementarną jej potęgą. I znowu szukając odpowiedzi na natrętne pytania wywołać musieliśmy w wyobraźni wizję wielowiekowej drogi, na której naród niemiecki krok po kroku swoją kulturę muzyczną budował, nasycając nią wszelkie stany i warstwy społeczne, gromadził wartości, umiał je cenić i pielęgnować”⁶⁴. Równie pochlebne recenzje wspomniany kwartet zebrał po występie, który odbył się w listopadzie 1937 r. Pisano wówczas: „Czwartkowy wieczór muzyczny był dla miłośników muzyki prawdziwą uczcą duchową, dając nam muzykę w swej najklasycyjszej postaci (...). Sam program ułożony ze smakiem, ukazał nam perły niemieckiej muzyki kameralnej”⁶⁵. I dalej w drugim dzienniku: „Pierwsze kroki stawiają artyści pewnie, odważnie, z dużym zapalem i entuzjazmem, które to wartości w oparciu o bardzo wysoko postawioną technikę, muzykalność (...) dają gwarancję, że zespół osiągnie na pewno wyższe rejony sztuki odtwórczej niż dziś reprezentuje”⁶⁶. Na koncert przybyło ponad 200 melomanów⁶⁷.

W okresie przedwojennym podstawowym celem DGB było wzmacnianie żywiołu niemieckiego w mieście i najbliższym regionie poprzez aktywizowanie na płaszczyźnie kulturalnej i naukowej. Po 1920 r. wysiłki skoncentrowano na pielęgnowaniu rodzimej kultury, podtrzymywaniu związków z nią pozostałych w mieście Niemców. Dokładano wszelki starań, by zapewnić im dostęp do tzw. kultury wysokiej. Działania takie miały niewątpliwie także podtekst polityczny. Chodziło o stworzenie niemieckim mieszkańcom miasta i okolic takiej oferty, by nie korzystali z tego, co zaproponują Polacy. Zabieg ten był skutecznym narzędziem mającym na celu odizolowanie Niemców od ewentualnych wpływów

---

schau” 1931, nr 74 (31.03.1931). Koncert chóru z Wiednia odbył się w sali Kleinerta i zgromadził niemal 700 słuchaczy.

⁶⁴ A. Rösler, *Z sali koncertowej. Drezdeński kwartet smyczkowy*, „Dziennik Bydgoski” 1936, nr 264 (31.10.1936).

⁶⁵ *Z Estrady, Frizsch Kwartet*, „Kurier Bydgoski” 1937, nr 274, (28.11.1937).

⁶⁶ *Kronika kulturalna. Kwartet Fritsche 'go z Drezna*, „Dziennik Bydgoski”, nr 276 (1.12.1937).

⁶⁷ APB, sygn. 476/177 (sprawozdanie 1937/1938).

polonizacji, ale życie kulturalne Polaków i Niemców nie rozwijało się równoległe. Naturalnym zjawiskiem było wzajemne przenikanie się tych dwóch kultur, zwłaszcza gdy w grę wchodziły takie przedsięwzięcia.

Oferta przygotowywana przez DGB adresowana była przede wszystkim do przedstawicieli mniejszości niemieckiej z Bydgoszczy i okolic. Nie były to jednak imprezy zamknięte, ich bogactwo i wysoki poziom artystyczny przyciągały również Polaków, zwłaszcza że w wielu przypadkach nie mieli oni innej alternatywy. Od schyłku lat dwudziestych XX wieku podjęto wręcz starania o pozyskanie widza i słuchacza polskiego. Plakaty i afisze organizowanych koncertów zaczęto drukować w dwóch językach, polskim i niemieckim. O zainteresowaniu ze strony społeczności polskiej ofertą przygotowywaną przez niemieckie instytucje kulturalne świadczą informacje pojawiające się w prasie bydgoskiej, głównie na łamach „Dziennika Bydgoskiego”. Zapowiadano i odnotowywano wydarzenia artystyczne. Polacy nie tylko korzystali z oferty, doceniali też ogromny wysiłek, jaki wkładano w przygotowywanie poszczególnych koncertów. Świadczą o tym recenzje, które ukazywały się m.in. na łamach opiniotwórczego dla środowiska bydgoskiego „Dziennika Bydgoskiego”, zazwyczaj bardzo pochlebne, wskazujące na wysoki kunszt artystów i dobrą organizację⁶⁸. Po występie drezdeńskiego kwartetu smyczkowego w 1928 r. napisano, że należy on niewątpliwie do najlepszych tego rodzaju zespołów niemieckich⁶⁹. Jedynym mankamentem miał być wówczas fakt, iż organizatorzy nie zadbali o przygotowanie programu w języku polskim, co uznano za nietakt wobec tej części mieszkańców miasta⁷⁰. Z kolei po koncercie, który odbył się w październiku 1921 r.⁷¹, Zygmunt Gabriel Urbanyi pisał: „wieczór ten w całości można uważać za artystycznie udany i inicjatywie tej produkcji należy się rzetelne uznanie”⁷². Z dalszej części tekstu Urbanyiego wyłania się wprost nuta goryczy z powodu tego, iż Polacy po dwóch latach rządzenia miastem, stanowiąc zdecydowaną większość mieszkańców, nadal nie potrafili przygotować imprezy muzycznej stojącej na tak wysokim poziomie artystycznym i tym samym oddają pole działania Niemcom⁷³. Sytuacja zmieniła się dopiero w latach trzydziestych XX wieku. Gdy w 1937 r. w Teatrze Miejskim odbywał się koncert Orkiestry Kameralnej Filharmonii Berlińskiej, a w repertuarze znalazły się utwory takich kompozytorów, jak Händel, Haydn, Respighi, Schubert, zarząd

⁶⁸ APB, sygn. 476/162-170.

⁶⁹ „Dziennik Bydgoski” 1928, nr 280 (4.12.1928), s. 7.

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ Recenzja dotyczy koncertu zorganizowanego w sobotni wieczór, 3 października 1921 r., przez dyrektora miejscowego Konserwatorium Muzycznego W. von Winterfelda.

⁷² Z. Urbanyi, *Wieczory Muzyczne*, „Dziennik Bydgoski” 1921, nr 228 (5.10.1921).

⁷³ Tamże.

DGB polecił swoim członkom pojawienie się na koncercie „wysokiej klasy muzyków”⁷⁴. Jednocześnie korzystając z okazji, iż w mieście goszczą tak znamienici artyści, DGB zorganizowało dla swoich członków spotkanie z nimi w siedzibie Kasyna Cywilnego⁷⁴.

B. Gogol-Drożniakiewicz dostrzega jeszcze jeden aspekt działalności kulturalnej tej społeczności, według niej „wysoka kultura Niemców bydgoskich miała swoje znakomite reperkusje w polskich inicjatywach powoływania szkół muzycznych, towarzystw, orkiestr i chórów”⁷⁵. Dla wielu Polaków stowarzyszenia niemieckie były inspiracją, chcieli im dorównać, a nawet przewyższyć, a owa chęć stawała się motorem działania⁷⁶. Nie bez wpływu na te działania pozostawało inne zjawisko. Biorąc pod uwagę skalę i charakter procesów migracyjnych, które dotknęły Bydgoszcz i ogromną liczbę napływowych mieszkańców – Polaków, ale innych kulturowo, miejscowi Niemcy zaczęli wydawać się rdzennym bydgoszczanom bardziej swojscy, bliżsi kulturowo niż rodacy z Kongresówki czy Galicji⁷⁷.

Działalność impresaryjna DGB nie ograniczała się wyłącznie do imprez o charakterze muzycznym. Dużą popularnością cieszyły się wieczorki poetyckie, zwane wieczorami pieśni i ballad, jak np. ten zorganizowany w październiku 1925 r., podczas którego prezentowano utwory W. Goethego i H. Heinego⁷⁸. Do twórczości literackiej W. Goethego sięgano także na wykładach. W grudniu 1921 r. prelekcję wygłosił Ernst August Vincent-Meiningen⁷⁹, zaś w kwietniu 1929 r. prof. Spiridion Wukadinowicz omówił związki J.W. Goethego z Polską⁸⁰. W marcu 1932 r. w setną rocznicę śmierci poety zorganizowano wieczór pamięci, do którego oprawę muzyczną przygotował chór Mannergesangverein. Spotkanie, w którym wzięło udział ponad 800 osób, odbyło się w sali Kleinerta⁸¹, a wszystkie koszty pokryło biuro mniejszości niemieckiej w Sejmie RP⁸². Do połowy lat trzydziestych XX wieku stałym elementem programu w każdym sezonie były

⁷⁴ APB, sygn. 476/177 (program koncertu, notatka zarządu DGB skierowana do członków towarzystwa, wrzesień 1937).

⁷⁵ B. Gogol-Drożniakiewicz, *Mniejszość niemiecka i jej wpływ...*, dz. cyt. s. 27.

⁷⁶ Tamże, s. 27; J. Kutta, *Spoleczeństwo miasta...*, dz. cyt., s. 16.

⁷⁷ J. Kutta, *Spoleczeństwo Bydgoszczy w latach 1920-1939*, [w:] *Historia Bydgoszczy 1920-1939*, Bydgoszcz 1999, s. 193.

⁷⁸ APB, sygn. 476/165 (sprawozdanie 1925/1926, program wieczorku poetyckiego).

⁷⁹ APB, sygn. 476.161 (sprawozdanie za sezon 1921/1922).

⁸⁰ APB, sygn. 476/168 (informacja zarządu DGB do członków towarzystwa o wykładzie, Bydgoszcz, kwiecień 1929, wycinki prasowe).

⁸¹ APB, sygn. 476/171 (sprawozdanie z sezonu 1931/1932, program, wycinki prasowe).

⁸² APB, sygn. 476/171 (sprawozdanie 1931/1932).

wieczorki recytatorskie (wieczory muzyki i poezji) oraz tzw. wesole wieczory, czyli spotkania o charakterze kabaretowym.

Szerokie grono odbiorców znajdowały wykłady, niekiedy nawet większe niż koncerty. Popularnością, przekładającą się na wysoką frekwencję, cieszył się m.in. cykl 3 wykładów duchownego dra Hermanna Muckermanna pt. *Das kommende Geschlecht* (Nadchodzący wyścig) zorganizowanych w listopadzie 1923 r. przez zarząd DGB we współpracy ze Związkiem Kościoła Jezuitów. Każdy z wykładów przyciągnął około 550 słuchaczy, stanowiąc tym samym najpopularniejszą imprezę zorganizowaną w tym sezonie przez DGB⁸³.

Tematyka proponowanych wykładów była zróżnicowana, począwszy od nauk ścisłych poprzez kwestie religijne, moralne po literaturę i sztukę. W charakterze referentów zapraszano specjalistów, nierzadko z tytułem profesorskim z Berlina, Gdańska, Poznania i innych ośrodków w Niemczech. Nie brakowało rodzimych, bydgoskich znawców tematyki. Prelekcjom często towarzyszyły pokazy zdjęć. W sezonie 1921/1922 słuchaczom zaproponowano wykłady na temat twórczości malarza Albrechta Dürera, poety Wolfganga Goethego i odkryć współczesnego naukowca, fizyka Alberta Einsteina⁸⁴. Do tematu Albrechta Dürera, a konkretnie jego miejsca w sztuce niemieckiej, wrócono w kwietniu 1928 r. podczas wykładu dra Ottona Schönbecka zorganizowanego przy okazji 400. rocznicy śmierci malarza⁸⁵. W lutym 1923 r. zorganizowano wykład poświęcony astronomowi Mikołajowi Kopernikowi⁸⁶. Bardzo bogatą ofertę przygotowano w sezonie 1924/25. Znalazły się w niej aż trzy cykle specjalistycznych wykładów (odpowiednio po 8, 6, 4), w sumie 18 prelekcji. Pierwszy z nich dotyczył Immanuela Kanta i jego rozważań filozoficznych, drugi – zagadnień natury biologicznej, zaś trzeci – sztuki starożytnej⁸⁷. Nie brakowało treści aktualnych i historycznych. W kwietniu 1928 r. H.A. Gins z Instytutu Badawczego Roberta Kocha omawiał zagadnienie dziedziczenia i czystości rasy⁸⁸. Z kolei w kwietniu 1932 r. Wolfgang Steammler, dyrektor seminarium kaznodziejskiego we Frankfurcie nad Odrą, podjął próbę wytłumaczenia i przybliżenia słuchaczom istoty bolszewizmu⁸⁹, wcześniej mieli

⁸³ APB, sygn. 476/163 (sprawozdanie 1923/1924, afisz zapowiadający wykład).

⁸⁴ APB, sygn. 475/161 (sprawozdanie 1921/1922).

⁸⁵ APB, sygn. 476/167 (informacja zarządu DGB do członków na temat wydarzeń organizowanych w najbliższym czasie, Bydgoszcz, kwiecień 1928).

⁸⁶ APB, sygn. 476/162 (sprawozdanie 1922/1923, wycinki prasowe anonujące wykład).

⁸⁷ APB, sygn. 476/164 (sprawozdanie 1924/1925, wycinki prasowe anonujące wykłady).

⁸⁸ APB, sygn. 476/167 (informacja zarządu DGB do członków na temat wydarzeń organizowanych w najbliższym czasie, Bydgoszcz, kwiecień 1928).

⁸⁹ APB, sygn. 476/171 (informacja zarządu DGB do członków o mających odbyć się wykładzie, Bydgoszcz, kwiecień 1932).

oni możliwość zapoznania się z problemem ukraińskim⁹⁰. W październiku 1929 r. przyrodnik, prof. Schoenichen z Berlina, opowiadał o najważniejszych rezerwach przyrody na świecie⁹¹.

Oferta DGB obejmowała spotkania o charakterze popularnonaukowym, rozrywkowym, jak i stricte naukowym. Przykładem są tzw. *Sprachgeschichtliche Plaudereien*, czyli językowe rozmówki historyczne, cykl trzech spotkań zorganizowanych w listopadzie 1925 r.⁹² W latach 30. XIX wieku pojawiły się również spotkania dla dzieci⁹³.

Wykłady nie dorównywały popularnością sprawozdaniom i relacjom z podróży, wypraw naukowo-badawczych do różnych zakątków świata, które gromadziły dużo większe audytorium. Od połowy lat dwudziestych XX wieku niemal każdego roku gościł w Bydgoszczy znany podróżnik lub uczestnik ekspedycji naukowej. 27 października 1925 r. odbył się wykład dra O. Schönbecka pt. *Na szczycie świata* o wyprawie na Mount Everest, ilustrowany filmem londyńskiego Towarzystwa Królewskiego⁹⁴. Zaledwie dwa miesiące później refleksje i spostrzeżenia z podróży do Ameryki przedstawił parlamentarzysta Kurt Graebe⁹⁵. Osobiste wrażenia z pobytu w Rosji były tematem spotkania, które odbyło się styczniu 1927 r., a jego bohaterem był Axel de Vries, redaktor „Revalen Boten”⁹⁶. We wrześniu 1928 r. Gerhard Heinrich zabrał bydgoszczan w podróż badawczą po północnej Persji⁹⁷, zaś w marcu 1929 r. dr Wilhelm Filschner opowiadał o ekspedycji do Tybetu z lat 1925-1928⁹⁸. W grudniu 1930 r. dr Ludwig Nöth z Munchen zdał relację z niemiecko-rosyjskiej ekspedycji do Alai-Pamir⁹⁹, a w kolejnym roku w listopadzie w Bydgoszczy gościł dr B. Villinger, jedyny niemiecki uczestnik wyprawy Nautilusa w łodach podbiegunowych, który wygłosił wykład ilustrowany 120 oryginalnymi zdjęciami¹⁰⁰. W marcu 1936 r. berliński profesor Paul Burkert

⁹⁰ APB, sygn. 476/167 (informacja zarządu DGB do członków na temat wydarzeń organizowanych w najbliższym czasie, Bydgoszcz, kwiecień 1928).

⁹¹ APB, sygn. 476/168 (sprawozdanie 1929/1930, ogłoszenia prasowe informujące o wykładzie); „Deutsche Rundschau” 1932, nr 94 (24.04.1932).

⁹² APB, sygn. 476/165 (sprawozdanie 1925/1926, wycinki z adnotacjami prasowymi).

⁹³ APB, sygn. 476/172-177 (sprawozdania 1932-1938).

⁹⁴ APB, sygn. 476/165 (wycinki prasowe z adnotacją o wykładzie).

⁹⁵ APB, sygn. 476/165 (sprawozdanie 1925/1926).

⁹⁶ APB, sygn. 476/166 (informacja zarządu DGB o wykładzie).

⁹⁷ APB, sygn. 476/168 (sprawozdanie 1928/1929).

⁹⁸ APB, sygn. 476/169 (sprawozdanie 1929/1930, wycinki prasowe, Informacja zarządu DGB do członków zapowiadająca wykład, Bydgoszcz, luty 1930).

⁹⁹ APB, sygn. 476/170 (sprawozdanie 1930/1931); „Deutsche Rundschau” 1930, nr 286 (12.12.1930).

¹⁰⁰ APB, sygn. 476/171 (sprawozdanie 1931/1932, dwujęzyczny afisz).

przybliżał bydgoszczanom „wyspę ognia i lodu”, czyli kraj Wikingów – Islandię¹⁰¹. W styczniu 1938 r. prof. N. Creutsburg wygłosił prelekcję na temat badań archeologicznych prowadzonych na Krecie¹⁰². Miesiąc później, w lutym 1938 r. prof. Günther Oskar Dyhrenfuhr goszczący w Bydgoszczy, Toruniu i Grudziądzu snuł opowieści o międzynarodowych wyprawach w Himalaje w latach: 1930 i 1934 r., podczas których ukazał blaski i cienie fascynacji górami wysokimi¹⁰³. Temat himalaistów pojawiał się już we wcześniejszych wykładach¹⁰⁴. Fakt, iż na spotkania z podróżnikami w przeciwieństwie do tradycyjnych wykładów obowiązywały bilety wstępu, wcale nie wpływał na mniejszą frekwencję. Na ostatnią ze wspomnianych prelekcji przybyły 524 osoby. Przy czym w tym sezonie DGB zorganizowało 5 imprez (3 koncerty, 2 wykłady), na które przybyło łącznie 1146 osób. Zatem niemal połowa przypada na słuchaczy tejże prelekcji¹⁰⁵.

Tematem wykładów organizowanych przez społeczność niemiecką były również kwestie polskie. W listopadzie 1921 r. historyk z Poznania dr Wilhelm Loewenthal poruszył kwestię mowy polskiej i polskiego języka¹⁰⁶. W maju 1929 r. sekcja historyczna¹⁰⁷ DGB zorganizowała wykład zamknięty dla członków towarzystwa dra Alfreda Lattermanna z Poznania na temat Górnego Śląska i polskich powstań w XIX wieku¹⁰⁸. Dwa lata później tematem jednego z zaproponowanych przez nich wykładów była postać Witolda, wielkiego księcia litewskiego¹⁰⁹. W ramach omówienia najnowszej literatury dyskutowano nad pracą R. Dmowskiego,

---

¹⁰¹ APB, sygn. 476/175 (sprawozdanie 1935/1936; „Deutsche Rundschau” 1936, nr 57 (8.03.1936)).

¹⁰² APB, sygn. 476/177 (sprawozdanie 1937/1938, wycinki prasowe).

¹⁰³ APB, sygn. 476/177 (sprawozdanie 1937/1938, wycinki prasowe, np. „Deutsche Nachrichten” 1988), nr 45 (25.02.1938), „Deutsche Rundschau 1938, nr 41(20.02.1938); nr 45 (25.02.1938)

¹⁰⁴ W 1935 r. odbył się wykład z przezroczami P. Müllrittera w sali Deutsche Bühne (Elyzjum) na temat wyprawy niemieckich himalaistów w 1934 r., APB, sygn. 476/174 (afisz dwujęzyczny).

¹⁰⁵ APB, sygn. 476/177 (sprawozdanie 1937/1938).

¹⁰⁶ APB, sygn. 476/161 (sprawozdanie 1921/1922).

¹⁰⁷ W 1927 r. w ramach DGB ukształtowała się Grupa Historyczna pod przewodnictwem Kurta Skonietzky, profesora niemieckiego gimnazjum w Bydgoszczy. Podczas posiedzeń omawiano tematy historyczne oraz dokonywano przeglądów najnowszej literatury fachowej, G. Ohlhoff, *Towarzystwo Historyczne dla Dystryktu Nadnoteckiego w Bydgoszczy*, „Kronika Bydgoska” 1994, t. 16, s. 111-112; H. Rasmus, dz. cyt., s. 112.

¹⁰⁸ APB, sygn. 476/168 (informacja zarządu DGB dla członków o wykładzie).

¹⁰⁹ APB, sygn. 476/172 (notatka sekcji historycznej DGB informująca o wykładzie, Bydgoszcz, marzec 1833).

*Polityka polska i odbudowanie państwa polskiego*¹¹⁰, czy pracą Władysława Studnickiego¹¹¹ będącą polemiką ze wspomnianą książką Dmowskiego¹¹².

Akcent polski pojawiał się w repertuarze muzycznym prezentowanym przez artystów zaproszonych z inicjatywy DGB. Najczęściej sięgano oczywiście do kompozycji Fryderyka Chopina¹¹³. Począwszy od 1924 r. regularnie odbywały się koncerty fortepianowe Alfreda Hoehna, wybitnego niemieckiego pianisty i kompozytora, muzyka, który w wieku 17 lat wygrał Konkurs Pianistyczny im. Antoniego Rubinsteina w Petersburgu, pokonując m.in. innego mistrza, którym był Artur Rubinstein¹¹⁴. Wśród prezentowanych utworów pianista zawsze umieszczał kompozycje autorstwa F. Chopina, również gdy występował w latach trzydziestych XX wieku¹¹⁵. W kwietniu 1936 r. odbył się recital chopinowski Johanna Straussa, określanego mianem niezrównanego interpretatora dzieł F. Chopina¹¹⁶. Po polskie i rosyjskie pieśni ludowe, w tym kompozycje S. Niewiadomskiego, F. Szopskiego sięgnęła Dela Lipinskaja, solistka występująca podczas wieczorku muzycznego poświęconego muzyce ludowej, który odbył się w marcu 1935 r. Entuzjastyczne przyjęcie jej występu przełożyło się na kilkakrotne bisowanie¹¹⁷. Z kolei w maju 1937 r. w siedzibie Kasyna Cywilnego zaprezentowano kolejną wystawę zdjęć artystycznych wykonanych przez niemieckich fotografów w Polsce¹¹⁸.

W relacjach polsko-niemieckich pojawiały się jednak zgrzyty. Z niemiłym akcentem związana była wizyta śpiewaków z Gdańska (Danziger Lehrer Gesangverein), którzy przybyli na koncert do Bydgoszczy w lutym 1932 r. Koncert odbył się w sali Kleinerta. Cieszył się ogromnym powodzeniem, gromadząc blisko 1000

¹¹⁰ r. Dmowski, *Polityka polska i odbudowanie państwa polskiego*, Warszawa 1925.

¹¹¹ W. Studnicki, *Polityka polska i odbudowa państwa. Odpowiedź na książkę p. Dmowskiego*, Warszawa 1925.

¹¹² G. Ohlhoff, dz. cyt., s. 112.

¹¹³ APB, sygn. 476/161-177 (sprawozdania 1921-1938). Utwory F. Chopina pojawiły się podczas wieczorków muzycznych (np. styczeń 1922, marzec 1922, grudzień 1924 etc.), podczas koncertów, np. Hansa Bassermannana, na 7 prezentowanych utworów aż trzy były kompozycjami polskimi (Wieniawski, Chopin, Zarzycki).

¹¹⁴ B. Gogol-Drożniakiewicz, *Życie muzyczne w Bydgoszczy w latach 1920-1939*, Bydgoszcz 2005, s. 143.

¹¹⁵ W 1924 r. były to 3 utwory (APB, 476/163) (program koncertu, afisz), w 1929 r. 2 utwory (APB, sygn. 476/169) (program koncertu), zaś np. podczas koncertu, który odbył się w marcu 1932 r. aż 4 utwory, APB, 476/172 (program koncertu).

¹¹⁶ APB, sygn. 476/175 (sprawozdanie 1935/1936. Afisz).

¹¹⁷ APB, sygn. 476/174 (program koncertu, wycinki prasowe).

¹¹⁸ APB, sygn. 476/177 (zaproszenie zarządu DGB na wystawę). We wrześniu 1935 r. odbyła się wystawa malarzy niemieckich. Obejrzało ją ponad 400 zwiedzających, por. APB, sygn. 475 (sprawozdanie za sezon 1935/1936).

sluchaczy¹¹⁹. Odnosiła go nawet prasa polska, aczkolwiek z zupełnie innego powodu. Mianowicie jeden ze śpiewaków, wysiadłszy na dworcu kolejowym z wagonu, pomachał kapeluszem, zwracając się w stronę miasta i zawołał: „Witam Ciebie, nasza kochana Bydgoszczy”¹²⁰. Nietrudno domyśleć się, jak zostały przez bydgoską społeczność odebrane słowa „nasza Bydgoszcz” wypowiediane przez Niemca. Skutek był taki, że kiedy w październiku 1933 r. DGB zwróciło się do Starostwa Grodzkiego w Bydgoszczy o pozwolenia na urządzenie zabaw, widowisk, koncertów etc., a na inaugurację kolejnego sezonu zaplanowano występ gdańskich śpiewaków, zgodę taką uzyskało, ale z wyraźnym zastrzeżeniem, że bez udziału wspomnianych muzyków (Danziger Lehrer Gesangverein)¹²¹. W tym sezonie, jak to określono w sprawozdaniu DGB, „w ostatniej chwili zabroniono urządzenia dwóch koncertów: wspomnianego Gdańskiego Zespołu Śpiewaczego Nauczycieli oraz Kolegium Muzycznego Szkoły Technicznej w Gdańsku”¹²².

Nie byli to jedyni muzycy, którzy ze względów proceduralnych i braku pozwoleń administracyjnych nie mogli wystąpić w Bydgoszczy. Jesienią 1934 r. miał wystąpić chór katedralny z Berlina, niestety, muzycy nie uzyskali zgody na wjazd na terytorium Rzeczypospolitej¹²³.

Zmiana sytuacji politycznej nie pozostawała bez wpływu na położenie materialne towarzystwa po 1920 r. Przedwojenny majątek DGB stopniał w wyniku inflacji. Stracono dostęp do Biblioteki Miejskiej i Teatru Miejskiego, które uległy polonizacji. Zbiory gromadzone przez wydział historyczny DGB stały się częścią Muzeum Miejskiego, co nie tylko uszczuplało stan posiadania, ale i ograniczało możliwości działania i oddziaływania na społeczność niemiecką miasta. Drastyczny spadek liczby członków oznaczał zmniejszenie wpływów z racji składek członkowskich, które przez kilka pierwszych lat pozostawały na tym samym poziomie. W zaistniałej sytuacji ważne znaczenie dla podtrzymywania działalności miała tzw. dyscyplina finansowa osób należących do towarzystwa w dokonywaniu opłat, ich ofiarność i zaangażowanie przy poszczególnych przedsięwzięciach, a przede wszystkim udział w nich.

¹¹⁹ APB, sygn.476/171 (sprawozdanie 1931/1932. Pismo zarządu DGB do członków towarzystwa zapowiadające koncert, program koncertu); *Danziger Lehrer-Gesangverein* „Deutsche Rundschau”1932, nr 37 (16.02.1932).

¹²⁰ *Śpiewacy niemieccy z Gdańska w Bydgoszczy*, „Dziennik Bydgoski” 1932, nr 39 (18.02.1932).

¹²¹ APB, sygn. 476/173 (zezwolenie Starostwa Grodzkiego na urządzenie zabaw, widowisk, koncertów, Bydgoszcz, dn. 14.10.1933; program koncertu, wycinki prasowe odwołujące koncert).

¹²² APB, sygn. 476/173 (sprawozdanie 1933/1934).

¹²³ B. Gogol-Droźniakiewicz, *Działalność wydziału...*, dz. cyt., s. 116.

Imprezy organizowane przez DGB poza drobnymi wyjątkami (dotyczyło to niewielu sytuacji, głównie specjalistycznych wykładów zamkniętych adresowanych do członków danego wydziału) były odpłatne. Cennik był zróżnicowany w zależności od posiadania członkostwa lub nie. W latach trzydziestych XX wieku zaczęły obowiązywać jednakowe ceny biletów. Decyzję swoją zarząd tłumaczył faktem zmniejszającej się liczby członków, a tym samym wpływów i możliwości finansowania kolejnych imprez¹²⁴. Koszty obniżano poprzez bezpośrednie angażowanie członków w prace DGB, także te związane z przygotowaniem koncertów i obsługą przybyłych muzyków. Zaproszonych muzyków, zwłaszcza członków orkiestr, zespołów kameralnych kwaterowano w prywatnych domach członków towarzystwa, unikając w ten sposób opłat hotelowych¹²⁵.

Członkowie towarzystwa z zarządem na czele doskonale zdawali sobie sprawę z tego, że w ich pracy i działaniach chodzi nie tylko o upowszechnianie kultury i zaspokajanie potrzeb społeczności niemieckiej w tej materii, ale i istniejący kontekst polityczny oraz fakt, że Bydgoszcz była nadal traktowana jako przyczółek do ekspansji kultury niemieckiej na wschód. Przy czym instytucje kulturalne postrzegane były nie jako narzędzie germanizacji społeczności polskiej tych ziem, lecz jako forma obrony społeczności niemieckiej przed polityką polonizacyjną¹²⁶.

Głównym źródłem utrzymania organizacji i instytucji mniejszości niemieckiej w okresie międzywojennym były subwencje uzyskiwane z Rzeszy w ramach pomocy udzielanej zagranicznym Niemcom, m.in. poprzez Fundację Niemiecką (Deutsche Stiftung)¹²⁷. Niemniej korzystanie wyłącznie ze środków finansowych ze stolicy niosło za sobą ryzyko politycznego podporządkowania się władzom berlińskim, co niekoniecznie odpowiadało wielu organizacjom o charakterze kulturalnym, zwłaszcza tym, które w okresie wcześniejszym wypracowały sobie markę i ugruntowały swoją pozycję jako instytucje, których celem była przede wszystkim organizacja życia kulturalnego na wysokim poziomie i propagowanie szeroko rozumianej kultury.

¹²⁴ APB, sygn. 476/171 (sprawozdania 1931/1932).

¹²⁵ W dokumentacji DGB odnajdujemy deklaracje poszczególnych członków na temat tego, kogo przyjmują, na ile noclegów lub wykazy mieszkań prywatnych członków, w których zakwaterowani będą goszczący w Bydgoszczy muzycy niemieccy. Sytuacja taka miała miejsce wielokrotnie, zwłaszcza w latach trzydziestych XX wieku.

¹²⁶ B. Gogol-Droźniakiewicz, *Działalność wydziału muzycznego...*, dz. cyt., s. 118.

¹²⁷ B. Gogol-Droźniakiewicz, *Mniejszość niemiecka...*, s. 22-23; Tamże, *Niemieckie zespoły instrumentalne koncertujące w Bydgoszczy w okresie międzywojennym*, [w:] *Tradycje muzyki instrumentalnej na Pomorzu i Kujawach*, seria: *Z badań nad muzyką i życiem muzycznym na Pomorzu i Kujawach*, Zeszyty Naukowe Akademii Muzycznej im. Feliksa Nowowiejskiego w Bydgoszczy, nr 15, Bydgoszcz 2002, s. 52-53.

Dzięki działalności niemieckich towarzystw i instytucji, w tym Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft, pełniących rolę animatorów życia kulturalno-naukowego społeczność niemiecka była dużo bardziej zaktywizowana niż polska. Inicjatywy społeczności niemieckiej w tym zakresie były wręcz imponujące. Przedstawiciele niespełna 10% mieszkańców miasta organizowali w zasadzie tyleż samo wydarzeń kulturalnych co Polacy, przy czym organizowane koncerty, wykłady, przedstawienia cechował wysoki poziom artystyczny¹²⁸. Celem nadrzędnym było utrzymanie łączności z kulturą niemiecką, głównie poprzez jej propagowanie, ale nie tylko. Dobierany repertuar świadczy, iż dążono do zapewnienia mieszkańcom Bydgoszczy, również spoza społeczności niemieckiej, dostępu do tzw. kultury wysokiej, umożliwienie im obcowania z muzykami światowej sławy czy bycia na bieżąco z wielkimi odkryciami w świecie nauki, podróżnictwie etc.

BIBLIOGRAFIA

- Dmowski R., *Polityka polska i odbudowanie państwa polskiego*, Warszawa 1925.
- Gogol-Drożniakiewicz B., Mniejszość niemiecka i jej wpływ na życie muzyczne Bydgoszczy w latach 1920-1939, [w:] „Zeszyty Naukowe Akademii Muzycznej im. Feliksa Nowowiejskiego w Bydgoszczy”, seria: *Z badań nad muzyką i życiem muzycznym Pomorza i Kujaw*, nr 11, Bydgoszcz 1998, s. 21-29;
- Gogol-Drożniakiewicz B., *Niemieckie zespoły instrumentalne koncertujące w Bydgoszczy w okresie międzywojennym*, [w:] Tradycje muzyki instrumentalnej na Pomorzu i Kujawach, seria: *Z badań nad muzyką i życiem muzycznym na Pomorzu i Kujawach*, Zeszyty Naukowe Akademii Muzycznej im. Feliksa Nowowiejskiego w Bydgoszczy, nr 15, Bydgoszcz 2002, s. 52-53.
- Gogol-Drożniakiewicz B., *Działalność wydziału muzycznego Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft w Bydgoszczy*, w: *Muzyka w instytucjach i stowarzyszeniach na Pomorzu i Kujawach*, seria: *Z badań nad muzyką i życiem muzycznym Pomorza i Kujaw*, t. 8, wyd. Akademia Muzyczna im. F. Nowowiejskiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2004, s. 109-124.
- Gogol Droźniakiewicz B., *Życie muzyczne w Bydgoszczy w latach 1920-1939*, Bydgoszcz 2005, s. 133-152, 173-196.
- 25 Jahre Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft in Bromberg, Bromberg 1927*, s.6-7.
- Janiszewska-Mincer B., *Chóry niemieckie w Bydgoszczy w II połowie XIX wieku*, [w:] *Twórcy i animatorzy muzyki na Pomorzu i Kujawach*, seria: *Z badań nad muzyką i życiem muzycznym Pomorza i Kujaw*, t. 6, red. V. Przech, Bydgoszcz 2002, s. 31-38;
- R. Kuczma, *Chóry niemieckie* [w] *Bydgoski leksykon Muzyczny*, Bydgoszcz 2004, s. 392.
- Kaczmarek G., *Życie naukowe i umysłowe Bydgoszczy w okresie międzywojennym*, [w:] *Historia Bydgoszczy 1920-1939...*, s. 702.

¹²⁸ Tamże, s. 118.

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 17 marca 1921*, [w:] *Polska w latach 1918-1939. Wybór tekstów źródłowych*, red. W. Wrzesiński, Warszawa 1986, s. 121.
- Kutta J., *Spoleczeństwo miasta Bydgoszczy w latach 1920-1939*, „Kronika Bydgoska” t. 13. 1990, s. 7, 16, 193.
- Malinowski J., *Opinie Grzymały o Bydgoszczy i Bydgoszczanach*, „Kronika Bydgoska, t. 7, 1987, s. 59.
- Matelski D., *Mniejszość niemiecka w Wielkopolsce w latach 1919-1939*, Poznań 1997, s. 88-90.
- Meinhardt G., *Wissenschaftliche und Künstlerische Vereine*, [w:] *Aus Brombergs Vergangenheit. Ein Heimatbuch für den Stadt- und Landkreis*, hrsg. G. Meinhardt, Wilhelmshaven 1973, s. 401-402.
- Ohlhoff G., *Towarzystwo Historyczne dla Dystryktu Nadnoteckiego w Bydgoszczy*, „Kronika Bydgoska”, t. 16, 1994, s. 111-112.
- Rasmus H., *Niemieckie Towarzystwo Sztuki i Nauki w Bydgoszczy*, [w:] *Bydgoszcz. 650 lat praw miejskich*, red. M. Grzegorz, Z. Biegański, Bydgoszcz 1996, s. 109, 112.
- Romaniuk M., *Mniejszość niemiecka w Bydgoszczy*, [w:] *Historia Bydgoszczy 1920-1939*, red. M. Biskup, Bydgoszcz 1999, s. 481.
- Romaniuk M., *Niemcy bydgoscy wobec powrotu miasta do Polski w 1920 r.*, „Kronika Bydgoska” 1990, t. 10, s. 109.
- Romaniuk M., *Niemcy w Bydgoszczy w okresie międzywojennym. Uwagi ogólne*, [w:] *Bydgoszcz. 650 lat praw miejskich*, red. M. Grzegorz, Z. Biegański, Bydgoszcz 1996, s. 206-209.
- Romaniuk M., *Mniejszość niemiecka w Bydgoszczy (1920-1939)*, [w:] *Historia Bydgoszczy 1920-1939...*, s. 495.
- Sierpowski S., *Źródła do historii powszechnej okresu międzywojennego*, t. I (1917-1926), Poznań 1989, dok. 30, s. 126.
- Statystyka Polski*, seria C, z. 76, Warszawa 1938, tab. 12, s. 41.
- Studnicki W., *Polityka polska i odbudowa państwa. Odpowiedź na książkę p. Dmowskiego*, Warszawa 1925.
- Traktat między Głównymi mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi a Polską z 28 czerwca 1919 r. (Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1920, nr 110, poz. 728.

**Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft in Bromberg
as an organizer of cultural activities for the German minority
living in Bydgoszcz**

keywords: German minority, cultural life, Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft, Bydgoszcz

Summary

Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft in Bromberg was a society established in 1902 for coordination of all German activities in the field of culture and science, which was supposed to provide to the German community in the

19th-century Bydgoszcz an access to high culture. It had successfully continued its activity under the changed political conditions following the return of Bydgoszcz to the Homeland after 1920. Despite restrictions related to the drastically decreasing number of members, potential recipients and financial problems, the society – particularly in the 1920s - was not only very active, working as an organizer of cultural activities for the German minority, but also hosted events meeting the highest artistic and organizational standards. In the first years after the war, the Germans continued to be local leaders of cultural activities taking place in Bydgoszcz. This article shows activities organized by the society, showing the character, diversity, frequency and range of cultural events, as well as the role played by the German community in the cultural life of the interwar Bydgoszcz.

Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft in Bromberg als Animateur des Kulturlebens der deutschen Minderheit in Bydgoszcz

Schlüsselwörter: deutsche Minderheit, Kulturleben, Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft, Bydgoszcz

Zusammenfassung

Die *Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft in Bromberg* ist eine im Jahr 1902 zur Koordinierung aller deutschen Unternehmungen auf der Kultur- und Wissenschaftsebene gegründete Vereinigung. Sie sollte auch der deutschen Gesellschaft in Bydgoszcz im 19. Jh. Zugang zu der sog. Hochkultur ermöglichen. Die Gesellschaft setzte ihre Tätigkeit unter den veränderten politischen Umständen nach der Rückkehr von Bydgoszcz in die Grenzen des Vaterlandes im Jahr 1920 mit großem Erfolg fort. Trotz der mit der drastisch sinkenden Anzahl von Mitgliedern sowie von potentiellen Abnehmern und mit finanziellen Schwierigkeiten verbundenen Einschränkungen übte die Gesellschaft besonders in den 20er Jahren des 20. Jahrhunderts nicht nur eine aktive Tätigkeit aus und spielte die Rolle des Animateurs des Kulturlebens für die deutsche Minderheit, sondern auch organisierte Veranstaltungen auf einem sehr hohen künstlerischen und organisatorischen Niveau. In den ersten Nachkriegsjahren waren die Deutschen auf der Ebene des Kulturlebens in dem damaligen Bydgoszcz weiterhin zum größten Teil vorherrschend. Der Artikel hat einerseits die Animateurtätigkeit der Gesellschaft zu zeigen, auf den Charakter, die Vielfalt, die Häufigkeit und die Reichweite der organisierten Kulturveranstaltungen hinzuweisen, aber auch der Rolle der deutschen Bevölkerung in dem Kulturleben in Bydgoszcz in der Zwischenkriegszeit, welche sie durch die Vermittlung der Gesellschaft gespielt hat, die Aufmerksamkeit zu schenken.